

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۳، پیاپی ۱۰

صفحات ۱۲۸-۱۱۳

تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و پایداری روستاها

مورد: شهرستان خرمدره

وحید ریاحی*، دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
آذر نوری، دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۳/۵/۱۱

دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۴/۱۸

چکیده

دوام و پایداری هر روستا در گرو پویایی و دوام اقتصاد آن است. تضعیف فعالیت های اقتصادی سنتی در مناطق روستایی مانند کشاورزی، معدن و جنگل طی دهه های اخیر، جستجوی راهکارهای جدید را برای تقویت پایه های اقتصادی و تنوع بخشی به فعالیت های اقتصادی در مناطق روستایی، ضرورت بخشیده است. تنوع یکی از پایه های اساسی ثبات است و به عنوان یکی از استراتژی های اصلی پایداری اقتصادی در ارتقای رفاه و امنیت اقتصادی منطقه جایگاه بسزایی دارد. این پژوهش با هدف بررسی ارتباط تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و پایداری اقتصادی سکونتگاه های روستایی در شهرستان خرمدره انجام شده است. پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش مورد استفاده توصیفی-تحلیلی می باشد. برای گردآوری اطلاعات از روش های کتابخانه ای و میدانی بهره گرفته شده است. از مجموع ۱۱۴۳ خانوار در روستاهای نمونه، با استفاده از فرمول کوکران ۲۸۷ خانوار به عنوان حجم نمونه انتخاب و به صورت تصادفی مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج تحقیق بیانگر وجود ارتباط معناداری میان تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و پایداری اقتصادی است؛ به نحوی که در روستاهایی که تنوع فعالیت های اقتصادی بیشتر بوده است، سطح پایداری اقتصادی نیز بالاتر می باشد.

واژگان کلیدی: تنوع بخشی فعالیت ها، پایداری، اقتصاد روستایی، پایداری اقتصادی، شهرستان خرمدره.

* Email: riahi@khu.ac.ir

(۱) مقدمه

توسعه مناطق روستایی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه که اکثر مردم در آن زندگی می کنند و از محرومیت بیشتری نیز برخوردارند، اهمیت زیادی دارد. به طور کلی، در جهان امروز روستائیان از وضعیت نامطلوبی در رابطه با سطح زندگی و رفاه برخوردارند (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۸۹: ۳). نگاهی گذرا بر وضعیت مناطق روستایی کشور طی چند دهه اخیر، بیانگر آن است که بیشتر سکونتگاه های روستایی با چالش های اساسی همچون فقر، نابرابری، کاهش شدید جمعیت و آسیب پذیری بالا در برابر حوادث طبیعی مواجه است (خسروی بیگی، ۱۳۸۸: ۱۳). روستائینان، در کودکی دسترسی کمتری به امکانات آموزشی و بهداشتی دارند و در بزرگسالی نیز، ساعات طولانی تری را در ازای درآمدهای پایین، کار می کنند و از دستمزد کمتری برخوردارند (علوی زاده، ۱۳۸۹: ۲۰). از دلایل عمده ضعف ساختاری روستاها، مشکلات اقتصادی (سعیدی، ۱۳۷۷: ۹۳) از جمله نبود فرصت های شغلی، وجود بیکاری و همچنین فقر را می توان برشمرد که به مهاجرت های روستا- شهری منجر شده و این امر مشکلاتی را هم برای شهرها و هم روستاها و در واقع، برای کل کشور فراهم آورده است (دادورخانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۶۵).

عامل بیکاری به عنوان یکی از اصلی ترین علل فقر و نبود درآمد برای ساکنان روستایی است که ایجاد اشتغال و درآمد در روستاها امری ضروری ساخته است. این در حالی است که منبع عمده تأمین درآمد در نواحی روستایی، فعالیت های کشاورزی است. طی دهه های اخیر با افزایش روز افزون جمعیت و کاهش اراضی زراعی، کاهش درآمد و افزایش فقر روستائیان پدیدار گشته است (یزدانی زنگنه و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۰۴). چنین ساختار اقتصادی و شغلی در نواحی روستایی، مسائل خاصی را به دنبال داشته که از جمله آن ها می توان به انعطاف کمتر در مقابل نوسانات کوتاه مدت آب و هوایی، نوسانات قیمت محصول در زمان برداشت، محدودیت های بازاریابی و بازررسانی محصول، وابستگی بهره برداران به محیط خارج از روستا و بازارهای خارجی، وجود بیکاری آشکار و پنهان، کاهش بازده سرمایه، تخریب منابع پایه محیطی، آسیب پذیری اقتصاد روستایی و بی ثباتی منابع درآمدی، تضعیف اقتصاد و فرهنگ روستایی، مهاجرت روستایی، حاشیه نشینی و مسائل شهری اشاره کرد (جوان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۹).

رکود فعالیت های اقتصاد سنتی در مناطق روستایی، به ویژه اقتصاد مبتنی بر منابع طبیعی همچون کشاورزی، معدن و نظایر آن در طی چند دهه اخیر، جستجوی راهکارهای جدید برای تقویت پایه های اقتصادی و تنوع بخشی به فعالیت های اقتصادی در این مناطق را ضرورتی اساسی بخشیده است (Byrd et al., 2009: 637). به عبارت دیگر، مناطق روستایی برای بقای خود با محدودیت های متعددی به ویژه در امر توسعه اقتصادی مواجه هستند؛ زیرا اشتغال و درآمدهای حاصل از فعالیت های کشاورزی به تنهایی نمی تواند

به نگهداشت جمعیت در حال رشد آن‌ها منجر شود و بایستی گزینه‌های جدیدی با استفاده از منابع محلی مورد توجه قرار گیرد (عینالی، ۱۳۹۳: ۹۸).

شهرستان خرمدره واقع در شرق استان زنجان، از جمله نواحی کشور است که با محدودیت‌هایی در ابعاد مختلف مواجه است. وضعیت شاخص‌هایی چون نرخ اشتغال، رضایت از درآمد و شغل، درصد ضایعات محصولات کشاورزی و بارتکفل بیانگر وضعیت اقتصادی روستاها می‌باشد و با توجه به این نکته که علت ناپایداری و متروک شدن روستاها ریشه در مشکلات اقتصادی دارد، حل و فصل چالش‌های اقتصادی و ایجاد درآمد ماندگار برای روستاییان، به‌عنوان یکی از راهبردی‌ترین راهکارهای کاهش تنش اقتصادی شده است (حسین‌پور، ۱۳۹۲: ۱). بنا بر بررسی‌های مقدماتی، تمرکز بر یک فعالیت اقتصادی در سکونتگاه‌های روستایی ایران، از یک سو موجب اتلاف انرژی و منابع تولید شده و از سوی دیگر، در مهاجرفرستی نیروی انسانی مازاد روستاها مؤثر بوده است. بدین‌سان، چنین به نظر می‌رسد که ناپایدار شدن روستاهای کشور از عدم تنوع در فعالیت‌های اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی پذیرفتنی باشد. از این رو، در تحقیق حاضر سعی بر این شده است تا رابطه تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی و پایداری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی در محدوده مورد مطالعه بررسی گردد.

۲) مبانی نظری

توسعه پایدار فرآیندی است که سیاست‌های اقتصادی، مالی، تجاری، انرژی، کشاورزی، صنعتی و دیگر سیاست‌ها به گونه‌ای طراحی شده است که موجب توسعه پایدار اقتصادی و اجتماعی باشد (سعیدی، ۱۳۸۸: ۱۸۲). اهداف اصلی توسعه پایدار در بیانیه کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه شامل مواردی چون تجدید رشد، تغییر کیفیت رشد، مواد لازم برای شغل، غذا، آب و امکانات بهداشتی، تأمین سطح پایداری از جمعیت، نگهداری و افزایش منابع، ترکیب محیط و اقتصاد در اتخاذ تصمیم و ایجاد ارتباطات اقتصادی بین-المللی می‌باشد (Tabataai, 2003: 140). به‌طور کلی، تلاش‌های مربوط به کشاورزی و توسعه پایدار، پیرامون سه محور اساسی قرار دارد: امنیت غذایی، ایجاد اشتغال و درآمد در مناطق روستایی برای ریشه‌کن کردن فقر و حفظ منابع طبیعی و محیط زیست (UNDP, 1994: 1).

یکی از رویکردهای مهم توسعه پایدار، تنوع بخشی فعالیت‌های اقتصادی است (قاسمی و جوان، ۱۳۹۳: ۲۳۸)؛ زیرا می‌تواند با دگرگونی در ساخت تک بعدی اقتصاد روستایی، موجب افزایش انعطاف‌پذیری و کاهش آسیب‌پذیری در برابر تکانه‌های بیرونی (نظیر خشکسالی و مشکلات بازار) گردد. اشتغال روستاییان در چرخه اقتصادی از جمله شرایط و لوازم اشتغال و فعالیت در جامعه است که بایستی به آن توجه شود

(سعیدی، ۱۳۸۸: ۱۸۰). ایده تنوع بخشی در اقتصاد، به عنوان ابزاری برای سرعت بخشیدن به توسعه اقتصادی در سطوح مختلف به شمار می آید؛ این رویکرد به عنوان یکی از مهم ترین راهبردهای توسعه و پایداری اقتصادی سکونتگاه های روستایی ایران تلقی می شود (حسین پور، ۱۳۹۲: ۱)؛ چراکه تأثیر بسزایی در ارتقای رفاه و امنیت اقتصاد منطقه دارد (عینالی، ۱۳۹۳: ۹۸).

تنوع بخشی به اقتصاد سکونتگاه های روستایی در کشورهای در حال توسعه، سبب بهبود فرصت های شغلی غیرکشاورزی در مناطق روستایی شده و همین طور تأثیر مهمی در رفاه خانوارهای روستایی دارد. امروزه، توسعه بخش های غیرکشاورزی و تنوع بخشی به فعالیت ها در روستاها، راه حل اساسی توسعه روستایی در بسیاری از جوامع است (محمدی یگانه و ولائی، ۱۳۹۳: ۵۶ و ۵۷). بدین سان، تنوع بخشی به اقتصاد و درآمد خانوارهای روستایی، امروزه تنها با متوسل شدن به فعالیت های کشاورزی در روستاها کارساز نبوده بلکه ایجاد مشاغل متنوع یا تنوع بخشی به فعالیت ها، به عنوان یک هنجار شناخته می شود (Barrett, 2001: 2).

تنوع بخشی به فعالیت های درآمدزا زمانی محقق می شود که با هدایت منطقه به سمت فعالیت های جایگزین بر اساس منابع محلی و فرصت های شغلی جدید که برای نیروی کار آن منطقه ایجاد گردد (Milne, 2006: 9). تنوع اقتصادی در مناطقی که اقتصاد آن متکی بر کشت واحد است، اهمیت بیشتری دارد. ایجاد اشتغال غیرکشاورزی، علاوه بر تقویت پایه های اقتصاد روستایی، مانع از مهاجرت روستاییان خواهد شد و فراهم کردن ساختار انجام فعالیت های اقتصادی، نه تنها سبب کاهش مشکلات شهرها خواهد گردید، بلکه کیفیت زندگی روستایی را نیز به کیفیت زندگی شهری نزدیک و همسان خواهد کرد و در نهایت موجب تسهیل روند توسعه روستایی خواهد شد (جوان و مکرر، ۱۳۹۰: ۵۲). بنابراین، پایداری زمانی پدید می آید و باقی می ماند که سیستم دارای تنوع در اجزا باشد و در نهایت تنوع کارکردی را در جهت ثبات، حفظ می کند (قاسمی و جوان، ۱۳۹۳: ۲۳۸). تنوع روش های درآمدزایی در تمام سال برای کسانی که به سایر مکانیزم های کاهش خطرات همچون پس انداز و بیمه دسترسی ندارند (Lanjouw and lanjouw, 2001: 1)، به کاهش انواع نابرابری های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی منجر می شود (مرسلی، ۱۳۸۵: ۸۴).

جابه جایی و مهاجرت های گسترده روستاییان به شهرها، گسترش فقر و بیکاری، عدم امنیت غذایی و قرار گرفتن عمده ی جمعیت روستایی در حاشیه حاکمی از این است که در عمل اهداف اساسی توسعه مبنی بر افزایش پایدار درآمد، گسترش اشتغال های توسعه مبنی بر افزایش پایدار درآمد، گسترش اشتغال های تولید و برقراری متعادل تر منافع ناشی از رشد در مناطق روستایی با شکست مواجه شده است. از سوی دیگر، گسترش کشاورزی از شروط لازم برای رشد اقتصادی نواحی روستایی است که در این میان باید پذیرفت این فعالیت به تنهایی شرط کافی برای پایداری اقتصادی در نواحی روستایی به شمار نمی رود. اکنون با مشخص

شدن ناپایداری‌ها و مضرات فراوان آن در مسیر توسعه، پایداری به صورت مسئله‌ای مهم نمود یافته است (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۸۹: ۲). اسپنگبرگ، پایداری اقتصادی را ایجاد و حفظ درآمدی دائمی و با ثبات برای افراد جامعه بدون کاهش و زوال سرمایه‌ها و ذخایر می‌داند. وی معتقد است که اقتصاد زمانی پایدار است که منجر به پایداری سیستم‌های طبیعی، اجتماعی و انسانی شود (Spangenberg, 2005: 59). پایداری اقتصادی، به معنای ماندگاری اقتصادی است و خود بر پایداری تولید، افزایش بهره‌وری، متنوع‌سازی آن، اشتغال پایدار، درآمد مناسب و کافی تأکید دارد (علوی‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۹۸). پایداری اقتصادی در فضاهای روستایی به معنای تقویت مبانی اقتصاد روستایی به امنیت اقتصادی از نظر دسترسی به معیشت پایدار، در امور مستمر با ثبات، اشتغال سودمند و منابع مالی قابل اتکا و در نهایت، فناوری مقتضی و همساز با محیط با بهره‌برداری از منابع انسانی است (کمیته برنامه‌ریزی صنایع تبدیلی و تکمیلی توسعه روستایی، ۱۳۸۲: ۱۰).

جوان و همکاران (۱۳۹۰)، با توجه به چالش‌های پیش روی سکونتگاه‌های روستایی بیان داشته‌اند که در قالب الگوی توسعه پایدار، پایداری معیشت و امنیت اقتصادی در نواحی روستایی اهمیت بسیار اساسی دارد؛ زیرا از طرفی باید با افزایش کارآیی، میزان بهره‌وری از ظرفیت‌ها و توان‌های بالقوه و بالفعل موجود در فعالیت‌های اقتصادی را افزایش داد و از طرف دیگر، جهت تضمین استمرار معیشت، ایجاد اشتغال و درآمد اقدام به متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در فضاهای روستایی نمود. افتخاری و طاهرخانی (۱۳۸۱) می‌گویند، نظر به اینکه درآمد حاصل از فعالیت‌های کشاورزی در این جوامع ممکن است اشتغالی در حد معیشت ایجاد نماید؛ بی‌تردید تنوع بخشی به فعالیت‌های غیرکشاورزی را می‌توان عاملی تأثیرگذار در کاهش فقر روستایی این جوامع دانست. بنا به اعتقاد ایزدی و همکاران (۱۳۹۱)، کاربرد فناوری‌های نوین و تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی روستاها، علاوه بر آثار مثبت و منفی در ابعاد دیگر اقتصادی، کالبدی و فضایی، همواره دگرگونی‌هایی در ابعاد اجتماعی و فرهنگی آن جامعه به دنبال خواهد داشت. عینالی (۱۳۹۳) بیان داشته است که مناطق روستایی با توجه به وابستگی فعالیت‌های اقتصادی آن به منابع طبیعی، برای بقای خود با محدودیت‌های متعددی در توسعه اقتصادی مواجه است، که اشتغال و درآمدهای حاصل از فعالیت‌های سنتی، از توانایی غلبه بر چالش‌های پیش روی آن‌ها برخوردار نیست؛ از این رو، اهمیت توسعه فعالیت‌های غیرزراعی و چند بخشی، به‌ویژه توسعه فعالیت‌های مرتبط با گردشگری روستایی با توجه به کارکرد چند وجهی خود، به‌عنوان یک الگوی متنوع‌سازی اقتصادی محلی و تقویت کننده پایه‌های اقتصادی جهت ایجاد ظرفیت‌های جدید و ارزش افزوده مورد توجه است. یگانه و ولائی (۱۳۹۳) بیان می‌دارند که تنوع، شالوده و اساس ثبات و پایداری است و هر اندازه سیستمی متنوع‌تر گردد، پایداری و پویایی آن در طول زمان و در مکان‌های مختلف نه تنها در مقابل تنش‌های درونی، در مقابل تنش‌های بیرونی نیز حفظ می‌گردد. بنابراین از

مجموع مطالعات پیشین می توان به این نتیجه رسید که گسترش فعالیت های غیر کشاورزی، علاوه بر این که میزان فشار بر منابع طبیعی را کاهش می دهد، منجر به بالا رفتن سطح درآمد و گسترش رفاه و درنهایت ثبات پایداری اقتصادی در سطح روستا می شود.

۳) روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و به لحاظ روش تحقیق، از نوع توصیفی- تحلیلی می باشد، که با شیوهی پیمایشی انجام گرفته است. در این راستا اقدام به مطالعات اسنادی و میدانی شده است؛ در بخش اسنادی، از طریق مطالعه کتابخانه ای به جمع آوری ادبیات و مبانی نظری تحقیق پرداخته و در بخش کمی به تحلیل داده های به دست آمده از پیمایش میدانی و شناسنامه اطلاعات تهیه شده از برخی سازمان ها پرداخته شده است. ابزار گردآوری داده های اولیه پرسشنامه بوده است. جهت بررسی پایداری اقتصادی سکونتگاه های روستایی مورد نظر، ۲۸ شاخص با توجه به نظر متخصصین انتخاب و در محدوده مورد مطالعه مورد بررسی قرار گرفت. جامعه آماری تحقیق ۱۱۴۳ خانوار که با استفاده از فرمول حجم نمونه کوکران ۲۸۷ خانوار در چهار روستای نمونه (رحمت آباد، باغ در، الوند و سوکهریز) از ۱۷ روستا در شهرستان از طریق نمونه گیری تصادفی ساده بر اساس پارامترهایی مانند جمعیت، موقعیت مکانی و فاصله از مرکز شهرستان، نمونه های مورد نظر انتخاب شده است. جهت سنجش پایایی ابزار تحقیق از آلفای کرونباخ استفاده گردید که مقدار آن برابر ۰/۷۶۵ به دست آمده است. در تجزیه و تحلیل داده ها نیز از مدل ویکور استفاده شده است.

جدول شماره (۱): شاخص‌های تحقیق

ابعاد	مؤلفه	شاخص	مبنای عمل شاخص
پایداری اقتصادی	کارآیی	۱- نرخ اشتغال	شناسنامه آبادی‌ها
		۲- درصد اشتغال زنان	شناسنامه آبادی‌ها
		۳- تعداد چاه به مساحت اراضی کشاورزی	سازمان آب منطقه‌ای
		۴- نسبت استطاعت افراد در ساخت مسکن جدید	میدانی
		۵- درصد رضایت از درآمد	میدانی
	بهره‌وری	۶- راندمان تولید در واحد سطح	میدانی-جهاد کشاورزی
		۷- درصد زمین‌های خوب و پربازده	میدانی-جهاد کشاورزی
	رفع فقر	۸- بار تکفل	شناسنامه آبادی‌ها
		۹- درصد جمعیت زیر خط فقر	میدانی-کتابخانه‌ای
		۱۰- نسبت درآمد به هزینه خانوار	میدانی
		۱۱- سرانه اتاق	میدانی
		۱۲- نسبت خانوارهای ساکن در در هر واحد	میدانی
		۱۳- درصد مالکیت مسکن	میدانی
	سازگاری با محیط	۱۴- میزان استفاده از کود شیمیایی	میدانی-جهاد کشاورزی
		۱۵- میزان استفاده از آفت‌کش‌ها	میدانی-جهاد کشاورزی
		۱۶- نسبت اراضی دارای شیوه آبیاری تحت فشار	جهاد کشاورزی
	کاهش آسیب‌پذیری	۱۷- میزان فروش محصول به شیوه سلف خری	میدانی
		۱۸- درصد مراتع مدیریت شده به کل مراتع	میدانی
	تنوع شغلی	۱۹- ضریب تنوع شغلی	میدانی-کتابخانه‌ای
زیرساخت اقتصادی	دسترسی به زیرساخت‌های اقتصادی	۲۰- درصد دسترسی به بازار جهت فروش محصول	میدانی
		۲۱- درصد دسترسی به ماشین‌آلات کشاورزی	میدانی
		۲۲- دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی	میدانی-شناسنامه آبادی‌ها
مؤلفه‌های انسانی	مؤلفه‌های انسانی موثر	۲۳- درصد سواد زنان	شناشنامه آبادی‌ها
		۲۴- درصد سواد مردان	شناشنامه آبادی‌ها
		۲۵- درصد سواد کل	شناشنامه آبادی‌ها
		۲۶- تعداد آموز‌شگاه به هر هزار نفر	شناشنامه آبادی‌ها
		۲۷- میزان مشارکت اقتصادی در روستا	میدانی
		۲۸- درصد اسنجام اجتماعی	میدانی

منبع: جهاد کشاورزی ۱۳۸۶؛ بدری و پورطاهری ۱۳۹۱؛ فراهانی، ۱۳۸۵؛ قدیری معصوم ۱۳۸۹.

تحقیق حاضر در روستاهای شهرستان خرم دره انجام شده است. شهرستان خرمدره یکی از شهرستان‌های استان زنجان است که این شهرستان با مساحت ۴۰۷ کیلومتر در شرق استان زنجان قرار دارد (شکل ۱). این شهرستان با ۳/۴ درصد جمعیت روستایی، کمترین جمعیت روستایی استان را دارا می‌باشد. موقعیت اقتصادی هر سرزمین وابسته به کارکرد بخش‌های اقتصادی آن (کشاورزی، صنعت و معدن و خدمات) است (زمردیان و عبداللهی، ۱۳۸۵: ۹۲). فعالیت غالب روستاهای ناحیه مورد مطالعه، کشاورزی است؛ به طوری که

طبق آمار، از کل شاغلین روستایی شهرستان، ۷۳/۳ درصد در بخش کشاورزی، ۲/۶ درصد در بخش صنعت و ۲۴/۱ درصد نیز در بخش خدماتی و کارگری فعالیت دارند. سطح اراضی آبی و دیم زیرکشت شهرستان جمعا ۱۴۵۰۰ هکتار برآورد شده است که اراضی زیرکشت آبی ۷۵۰۰ هکتار و سطح زیرکشت دیم ۷۰۰۰ هکتار بوده است. اراضی باغی شهرستان نیز ۵۰۰۰ هکتار مساحت داشته است (جدول ۲). شهرستان خرمدره با دارا بودن ۱۰ معدن، ۶ درصد معادن استان را در خود جای داده است. مهم ترین ماده معدنی این منطقه سنگ تزئینی گرانیت می باشد. در جدول ۳ وضعیت معادن شهرستان نشان داده شده است.

جدول شماره (۲): سطح زیرکشت محصولات کشاورزی شهرستان خرمدره

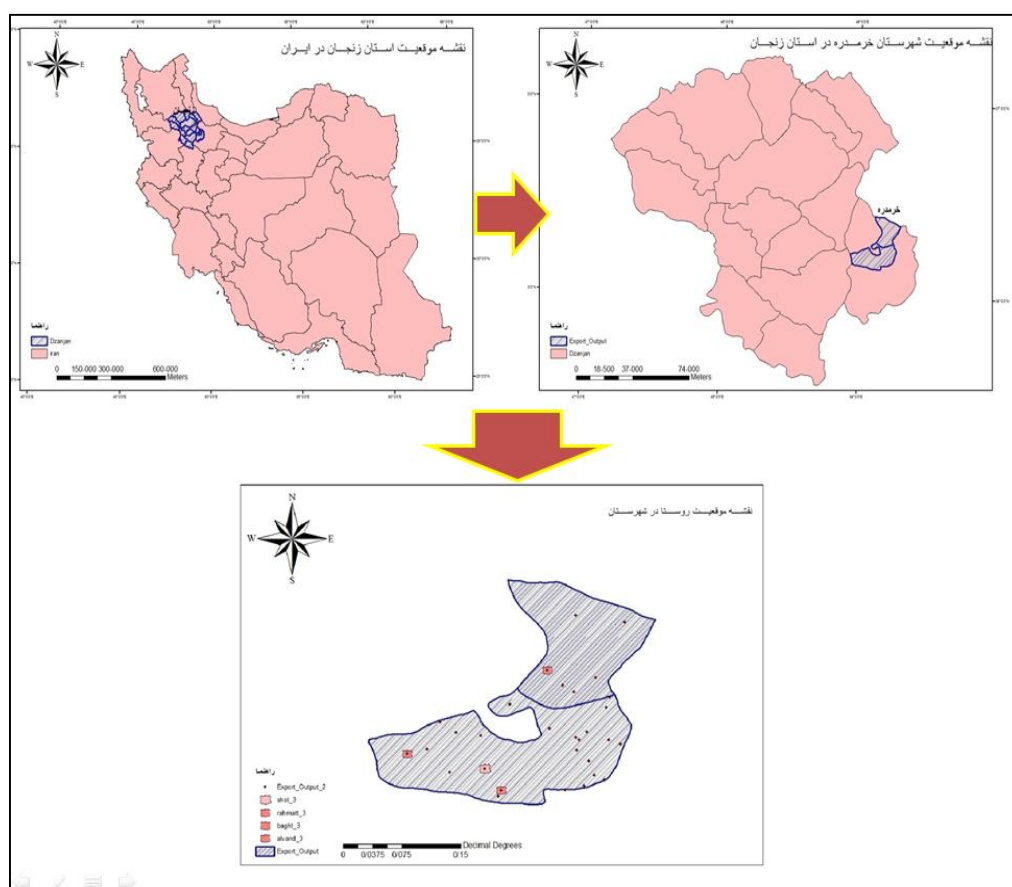
جمع	جنگل و مرتع	باغی	زراعی	سطح زیر کشت هکتار
۳۹۵۷۰	۲۰۰۷۰	۵۰۰۰	۷۵۰۰	آبی
	-	-	۷۰۰۰	دیم
	۲۰۰۷۰	۵۰۰۰	۱۴۵۰۰	جمع
۱۰۰	۵۰/۷۲	۱۲/۶	۳۶/۶۴	درصد

منبع: جهاد کشاورزی، ۱۳۹۲.

جدول شماره (۳): وضعیت معادن شهرستان خرمدره

نام معدن	میزان استخراج سالانه (تن)	ذخیره معدن
گرانیت پالاس ۲	۴۰۰۰	۱۶۵۰۰۰
گرانیت پالاس ۳	۳۰۰۰	۵۰۰۰۰۰
گرانیت الوند ۲	۵۰۰۰	۶۸۰۰۰۰
گرانیت الوند ۴	۴۵۰۰	۵۰۰۰۰
گرانیت خلیفه لو ۱	۷۵۰۰	۶۲۵۰۰۰۰
گرانیت خلیفه لو ۲	۴۰۰۰	۵۰۰۰۰
گرانیت خلیفه لو ۳	۴۰۰۰	۴۰۰۰۰۰
سلیس فلج	۱۵۰۰۰	۸۰۰۰۰۰
مس خلیفه لو	۱۲۰۰۰	۶۰۰۰۰
گرانیت خلیفه لو ۴	۱۳۰۰۰	۱۵۰۰۰۰۰۰

منبع: سازمان صنعت، معدن و تجارت، ۱۳۹۲

شکل شماره (۱): موقعیت شهرستان خرمدره در استان زنجان

منبع: سازمان نقشه برداری کشور، ۱۳۹۳

۴) یافته‌های تحقیق

بررسی‌های توصیفی در رابطه با ویژگی‌های افراد پاسخ‌دهنده از ۲۸۷ پرسشنامه نشان می‌دهد که پاسخ-گویان بر اساس سن، ۹۶ درصد مرد و ۴ درصد زن بوده‌اند؛ بر اساس سواد ۲۷/۲ درصد فاقد سواد، ۴۵/۳ درصد دارای سواد خواندن و نوشتن، ۸/۷ از تحصیلات ابتدایی، ۱۵/۶ راهنمایی و متوسطه و ۳/۲ از تحصیلات بالاتر از دیپلم برخوردار بوده‌اند. به لحاظ شغل ۵/۶ درصد دارای اشتغال دائم، ۶۵/۲ درصد دارای شغل فصلی، ۱۹/۳ درصد دارای مشاغل روزمزدی و ۹/۹ درصد نیز دارای ترکیبی از مشاغل فصلی و روزمزد بوده‌اند. میانگین سنی پاسخ‌دهندگان ۳۳/۲ سال و میانگین بعد خانوارهای مورد بررسی نیز برابر ۵/۲ نفر می‌باشد.

جهت بررسی وضعیت پایداری اقتصادی روستاهای مورد مطالعه، از مدل ویکور استفاده گردید که ابتدا با توجه به نظر متخصصین، ۲۸ شاخص انتخاب و ماتریس تصمیم‌گیری برای بررسی وضعیت پایداری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه تشکیل شد؛ سپس با استفاده از فرمول زیر به نرمال‌سازی ماتریس اقدام

گردید. بعد از نرمال سازی ماتریس تصمیم گیری، با استفاده از روش مقایسه زوجی، وزن دهی شاخص ها صورت گرفته و سپس ماتریس نرمال شده در وزن به دست آمده ی شاخص های موثر در سطح بندی وضعیت پایداری اقتصادی روستاهای مورد مطالعه، ضرب گردید و ماتریس نرمال وزنی به دست آمده است.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}}$$

جدول شماره (۴): ماتریس داده های خام بررسی پایداری اقتصادی سکونتگاه های روستایی شهرستان خرمدره

شاخص ها	روستاها		
	الوند	سو کهریز	رحمت آباد
۱- نرخ اشتغال	۳۸/۴	۳۳/۱۰	۳۴/۲
۲- درصد اشتغال زنان	۱/۱۵	۰/۶۳	۱/۵۹
۳- تعداد چاه به مساحت اراضی کشاورزی	۱/۸۵	۲/۰۷	۱/۸۸
۴-نسبت استطاعت افراد در ساخت مسکن جدید	۲/۱	۲/۰۱	۱/۰۵
۵-درصد رضایت از درآمد	۱/۰۵	۲/۰۹	۲/۴۲
۶- راندمان تولید در واحد سطح	۱/۹۵	۳/۲	۲/۸۸
۷- درصد زمین های خوب و پربازده	۱/۸	۲/۷۶	۲/۶۳
۸- بار تکفل	۲/۰۱	۲/۵۶	۲/۳۲
۹- درصد جمعیت زیر خط فقر	۶/۶۱	۳۵	۴۲
۱۰- نسبت درآمد به هزینه خانوار	۲/۲	۲/۹	۲/۶
۱۱- سرانه اتاق	۰/۷۲	۰/۸۸	۰/۶۱
۱۲- نسبت خانوارهای ساکن در در هر واحد	۱/۳	۰/۳۳	۱/۲
۱۳-درصد مالکیت مسکن	۳/۲۱	۳/۲۲	۳/۰۸
۱۴-میزان استفاده از کود شیمیایی	۲/۴	۲/۸	۲/۱۳
۱۵-میزان استفاده از آفت کش ها	۱/۹۴	۳/۲۸	۲/۲۵
۱۶-نسبت اراضی دارای شیوه آبیاری تحت فشار	۱/۸	۲/۸	۲/۶
۱۷-میزان فروش محصول به شیوه سلف خری	۱/۹۱	۱/۷	۱/۸۸
۱۸- درصد مراتع مدیریت شده به کل مراتع	۱/۸۵	۱/۸۸	۳/۲۵
۱۹- ضریب تنوع شغلی	۱/۸۵	۲/۴۶	۲/۰۶
۲۰- درصد دسترسی به بازار جهت فروش محصول	۱/۱۵	۱/۴۲	۱/۰۴
۲۱- درصد دسترسی به ماشین الات کشاورزی	۴/۷۴	۴/۷۷	۵
۲۲- دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی	۲/۹۵	۴/۱۶	۳/۲۵
۲۳-درصد سواد زنان	۶۶/۷	۶۹/۲	۶۵/۶
۲۴-درصد سواد مردان	۶۴/۴	۷۱/۴	۶۸/۸
۲۵-درصد سواد کل	۶۵/۳۲	۷۰/۱۳	۶۷/۰۶
۲۶-تعداد آموزشگاه به هر هزار نفر	۰/۴	۳/۰۹	۲/۸۲
۲۷-میزان مشارکت اقتصادی در روستا	۲/۴۶	۲/۸۴	۲/۷۵
۲۸-درصد اسنجام اجتماعی	۵۲/۴	۴۱/۶	۵۷/۴

پس از مشخص شدن وزن شاخص‌های موثر در وضعیت پایداری اقتصادی روستاهای مورد مطالعه، در این مرحله بالاترین ارزش f_i^+ و پایین‌ترین ارزش f_i^- توابع معیار از ماتریس تصمیم‌گیری با استفاده از فرمول زیر استخراج شده است.

$$f_i^* = \max_j f_{ij}; \quad f_i^- = \min_j f_{ij}$$

پس از تعیین بالاترین و کمترین ارزش توابع معیار، ارزش S_j (شاخص مطلوبیت) و R_j (شاخص نارضایتی) در روستاهای مورد مطالعه محاسبه گردید. بدین منظور، ابتدا وزن‌های به‌دست آمده در روش مقایسه زوجی، در ماتریس تصمیم‌گیری ضرب شد. سپس مقدار S_j و R_j به‌دست آمده است. در این مرحله شاخص ویکور که همان امتیاز نهایی هر گزینه است، محاسبه گردید. کمتر بودن مقدار آن به منزله مطلوبیت بالای گزینه بوده که با استفاده از رابطه زیر به‌دست آمده است.

$$Q_j = v \cdot \frac{S_j - S^-}{S^* - S^-} + (1-v) \cdot \frac{R_j - R^-}{R^* - R^-}$$

در نهایت رتبه‌بندی براساس مقدار Q به‌دست آمد که در جدول ۵ نشان داده شده است. هر چه مقدار Q کمتر باشد، دارای اولویت بالاتری است و هر چه مقدار Q بیشتر باشد در اولویت پایین‌تری قرار می‌گیرد.

جدول شماره (۵): محاسبه مقدار Q و رتبه‌بندی نهایی روستاهای مورد مطالعه از لحاظ پایداری

مقدار Q	سوکهریز	الوند	رحمت‌آباد	باغ دره
۰,۰۲۵	۰,۹۱۷	۰,۲۶۷	۱,۰۰۰	
رتبه‌بندی	۱	۳	۲	۴

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲.

به منظور بررسی رابطه تنوع بخشی به اقتصاد روستاها و میزان پایداری آن‌ها، به بررسی تعداد مشاغل موجود در روستاهای مورد مطالعه پرداخته شد که در جدول ۶ نشان داده شده است. در میان روستاهای مورد مطالعه، روستای سوکهریز دارای بیشترین نوع و میزان اشتغال بوده است.

جدول شماره (۶): مشاغل موجود در روستاهای مورد مطالعه

روستا	مشاغل موجود	تعداد	جمعیت
سوکهریز	مشاغل دولتی، مربی ورزش، تعمیرگاه ماشین آلات، عکاسی، سوپر مارکت، کشاورز، دامدار، کارگر ساختمانی، گچ کاری، کاشی کاری، باغداری، قالی بافی، آرایشگری، بنگاه معاملاتی، شرکت تعاونی، داروخانه، دندانپزشک، آزمایشگاه، فروشگاه تعاونی، آتش نشانی، نانوايي، قصابی (گوشت فروشی)، قهوه خانه، دفتر پست، دفتر مخابراتی، بانک، کافی نت، کارمند بخش خصوصی خارج از روستا (شرکت مینو)، خانه بهداشت، پزشک، پایگاه بهداشت روستا، بهورز، نجاری	۳۲	۲۳۹۶
باغ دره	مشاغل دولتی، کارگر ساختمانی، سوپر مارکت، کشاورزی، دامداری، پست بانک، خانه بهداشت، قالی بافی، نانوايي، بهورز، باغداری	۱۱	۲۵۰
رحمت آباد	مشاغل دولتی، شرکت تعاونی، خانه بهداشت، بهورز، عکاسی و فیلمبرداری، سوپرمارکت، فروشگاه تعاونی، نانوايي، دفتر پست، دفتر مخابراتی، کافی نت، آرایشگاه، قالی بافی، کشاورز، دامدار، کارگر ساختمانی، گچ کار، کاشی کار، کارمند بخش خصوصی خارج از روستا، مربی ورزش، باغداری	۲۲	۸۸۹
الوند	مشاغل دولتی، کشاورزی، دامداری، خانه بهداشت، بهورز، آرایشگاه، بقالی، نانوايي، دفتر پست، کارگر ساختمانی، قالی بافی، سوپر مارکت، باغداری	۱۴	۳۶۲

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۲.

ساختار اقتصادی نواحی روستایی کشور گویای این مطلب است که کشاورزی، محور اصلی تأمین معیشت به شمار آمده و در اغلب برنامه های توسعه، مهم ترین رکن اقتصادی روستاها مطرح شده است. هر چند چنین ساختاری در گذشته با توجه به اقتصاد بسته و ویژگی های روستا و روستاییان قابلیت دوام داشته، ولی با گسترش بازار و تأثیر انکارناپذیر آن بر فضاهای روستایی و ناپایداری موجود در ابعاد مختلف طبیعی، اجتماعی و اقتصادی، مشکل بتواند پایداری سکونت و اشتغال در نواحی روستایی را تضمین نماید. با توجه به مطالب فوق الذکر و بررسی های صورت گرفته در محدوده مورد مطالعه، روستاهایی که داری درصد بالاتری از تنوع شغلی را به خود اختصاص داده، از نظر رتبه پایداری نیز در سطح مطلوب تری قرار گرفته اند. طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه بر حسب تعداد مشاغل در هر سکونتگاه نشان داد که روستای سوکهریز با ۳۲ شغل در بالاترین طبقه با ۲۳۹۶ نفر جمعیت و روستای رحمت آباد با ۲۲ شغل و ۸۸۹ نفر جمعیت در سطح متوسط و روستاهای الوند و باغ دره به ترتیب با ۱۴ و ۱۱ شغل و ۳۶۲ و ۲۵۰ نفر جمعیت در پایین ترین طبقه قرار دارد (جدول ۷). همچنین طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه بر حسب میزان پایداری اقتصادی سنجیده شده با روش ویکور حاکی است که روستای سوکهریز با میزان ۰,۰۲۵ (در بازه ۰,۰۰۰-۰,۳۲۵) به لحاظ اقتصادی در سطح پایداری بالایی قرار گرفته است (جدول ۸).

جدول شماره (۷): طبقه‌بندی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان خرمدره بر اساس تعداد مشاغل

نام روستاها خوشه‌بندی شده	دسته‌بندی مشاغل
باغ دره، الوند	۱۸-۱۱
رحمت آباد	۲۴-۱۹
سوکهریز	۳۰-۲۵
۴	جمع

جدول شماره (۸): طبقه‌بندی روستاهای مورد مطالعه بر اساس میزان پایداری اقتصادی

نام روستاها	خوشه‌بندی پایداری
الوند، باغ دره	۱,۰۰۰-۰,۶۶
رحمت آباد	۰,۶۵-۰,۳۲۶
سوکهریز	۰,۳۲۵-۰,۰۰۰
۴	جمع

انطباق وضعیت پایداری اقتصادی روستاهای مورد مطالعه با وضعیت تنوع فعالیت‌های اقتصادی (شغلی) آن، مؤید این واقعیت بوده است که با افزایش تنوع اقتصادی در روستاهای مورد مطالعه پایداری اقتصادی افزایش می‌یابد؛ به گونه‌ای که میزان پایداری اقتصادی در سکونتگاه‌های روستایی که از تنوع شغلی بالاتری برخوردار بوده‌اند، به مراتب بیشتر از بقیه سکونتگاه‌ها می‌باشد. روستای سوکهریز با دارا بودن ۳۲ شغل با ۲۳۹۶ نفر جمعیت و دلایلی چون نزدیکی به مرکز شهر، دسترسی بیشتر به وسایل حمل و نقل عمومی و بازار فروش محصولات، بالا بودن راندمان تولید در واحد سطح و پایین بودن میزان ضایعات محصولات کشاورزی، نسبت به سایر نواحی روستایی برخوردارتر بوده است و بیشترین میزان فعالیت اقتصادی را دارا می‌باشد. از نظر پایداری اقتصادی نیز، روستای مزبور رتبه اول را به خود اختصاص داده است.

(۵) نتیجه‌گیری

در حال حاضر در عرصه اقتصاد و توسعه جهانی، توسعه مستمر و پایدار در گرو برنامه‌های توسعه‌ای بلند مدت و در نظر داشتن ساختارهای اقتصادی و تعامل بخش‌های سه‌گانه اقتصاد می‌باشد (زمردیان و عبدالمهی، ۱۳۸۵: ۱۰۷). در محدوده مورد مطالعه، فعالیت غالب نقاط روستایی کشاورزی بوده است؛ به طوری که بر اساس آمار، از کل شاغلین روستایی شهرستان، ۷۳/۳ درصد در بخش کشاورزی، ۲/۶ درصد در بخش صنعت و ۲۴/۱ درصد نیز در بخش خدماتی و کارگری مشغول هستند. با توجه به رویکرد نظری حاکم بر تحقیق،

ایده تنوع بخشی در اقتصاد، ابزاری برای تحرک و سرعت بخشیدن به توسعه اقتصادی مناطق است. بنابراین، ایجاد فرصت های شغلی به دلیل نقش مسلمی که در کاهش فقر و نابرابری دارد، پر اهمیت است.

پژوهش حاضر با هدف بررسی رابطه تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی با پایداری اقتصادی در شهرستان خرمدره با استفاده از تکنیک ویکور و تحلیل خوشه ای انجام شده است. نتایج حاصل از تکنیک ویکور نشان می دهد که روستای سوکهریز با وزن ۰,۰۲۵ در رتبه اول و روستای باغ دره با وزن ۱,۰۰ در رتبه چهارم (ناپایداری کامل) قرار گرفته است. همچنین بررسی های صورت گرفته با تحلیل خوشه ای حاکی از آن است که روستای سوکهریز با دارا بودن بالاترین میزان تنوع شغلی در سطح پایداری قوی تری قرار گرفته است. نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی اسپیرمن نیز نشان داد که میان تنوع فعالیت های اقتصادی و پایداری اقتصادی رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد؛ بدین معنی که هر اندازه میزان تنوع فعالیت های اقتصادی بیشتر باشد، نشانگر پایداری اقتصادی بالاتری است. نهایتاً می توان به این نتیجه رسید که پایداری اقتصادی بیشتر و سطح رفاه بالاتر در سکونتگاه های با فرصت های شغلی متنوع تر، بیشتر است.

(۶) منابع

- Alavi Zadeh, M.A., 1386, **Models of Socio-Economic Development with an Emphasis on Sustainable Rural Development in Iran, Information of Political - Economic Journal**, number 245 and 246, pp. 190-201 (In Persian).
- Alavi Zadeh, M.A., 1389, **The Role of Diversification of Economic Activities in Rural Sustainable Development, case study: Samirom county, Doctorate Dissertation**, University of Mashhad, Faculty of Literature and Humanities, Supervisor: Jafar. Javan (In Persian).
- Badri, A. - Eftekhari, A.R. 1382, **Sustainability Assessment, Concept and Methodology, Journal of Geographical Research**, No. 69, page 9- 34. (In Persian).
- Badri, A. – Namdar, M. -. Izadi, H. 1389, **Particular Economic Activities , and its Impact on the Rural Economy, to Combine in Fars Province, Modares Journal.**(Humanities Sciences) period 14, No. 3, page 130 -153. (In Persian).
- Badri, A. Purtafri M, 1391, **An Introduction to the Rural Sustainable Development , Organization of Municipalities**, Tehran (In Persian).
- Barrett, c .b, Reardon,T, Webb, p, 2001, **Non-farm Income Diversification and Household Livelihood Strategies in Rural Africa: Concepts, Dynamics and Policy Implications**, Food Policy, Vol, 26, No. 4, PP. 315-331.
- Byrd, E, et el. 2009, **Comparisons of stakeholder perceptions of tourism impacts in rural eastern North Carolina**. Journal of tourism Management. P, 30: 639- 703.
- Deputy of Planning Zanjan, 1386, **Studies of Province** (In Persian).
- Eftekhari, A.R, 1384, **Theories and Perspectives in Rural Planning**, Department of Geography and Remote Sensing, Tarbiat Modarres University. (In Persian).

- Eftekhari, A.R. - Taherkhani. M, 1381, **Establishment of Rural Industry and its role in the welfare of Rural Areas**, Modares journal, .(Humanities Sciences), Number 2, page 1-21. (In Persian).
- Eynali, J, 1393, **Evaluating the Role of Tourism in the Diversification of the Rural Economy, Housing,(case study: District of Hesar Valiasrthe in County Avaj)**, Rural Planning Research , years 3,no 5 (In Persian).
- Gadiiri Masom, M. , Zyanoshin M.M. and Khorasani, M. A., 1389, **Economic Stability and its Relation to Spatial Features - Space Case Study; District of Kaboudarahang County, Rural and Development Journal** , year 13, No. 2, page 1-29(In Persian).
- Ghasemi, M. - Jafar J., 1393, **Clarification of the Relationship between Diversification of Economic Activities and Sustainable Rural Development Case Study: Mashhad county, Rural Research** , No 2, Pages 237-262 (In Persian).
- Husseini A.M. - Nasabi F., 1390, **Evaluation of Sustainable Development of Economic and Environmental Perspective, focusing on the place of housing, the old city of Bushehr**, Economy and Regional Development, year 1, no 1, Page 154-165(In Persian).
- Hosseinpour, E., 1392, **The Role of Rural Industries (small conversion) in the Economic Stability of Rural Settlements, case Bastam, in the County Shahrood**, Birjand University, counselor: Mahmood Fall Soleyman. (In Persian).
- Izadi, H., Badri A. Namdar M., 1391, **The Role of the Specific Economic Activities in the Socio-cultural Structure in Rural Areas** (Case: The Villages with combines in Fars Province), Research in Human Geography, No. 79, page 15-32. (In Persian).
- Javan, J. Heydarin H., 1390, **The Role of Low-Depth Wells in Diversification of Rural Economy** (Case Study: Zahak Township in Sistan & Baluchestan Province), Research in Human Geography , No. 76, page 49 - 66. (In Persian).
- Javan, J, Alavizade,A.M. - Kermani, M. 1390, **The Role of Diversification of Economic Activities in Rural Sustainable Development**, case study Samirom County, Geography Journal year 9, No. 29, page 17- 43. (In Persian).
- Khosro Beygi, R., 1388, **The Level of Sustainability for Rural Development, case study: Komijan County**, University of Ferdowsi Mashhad, Faculty of Literature and Humanities, Masters Thesis, Supervisor: Hmid shayan, Advisor: Reza Hassan zadeh, page 1-109 (In Persian).
- Khany, F., et al, 1390, **Analyzing the Role of Tourism in the Development of Entrepreneurial Characteristics and Trends in Entrepreneurship Among Rural Youth**, Case study: Village Kandovan and Eskandan in county of Osku, Research in Human Geography , No. 78. (In Persian).
- Lanjouw, jean - Lanjuow, Peter. 2001. **The rural non-farm sector: issues and evidence from developing countries**, Agricultural Economics, 26.pp 1-23.
- Milne, Simon. 2006, **Tourism & Review of the South & Central Pacific Regional Tourism**, Strategy Prepared for the south Central Pacific Tourism organization.
- Mohammadi B. - Valaei M., 1393, **The Diversification of the Rural Economy for Sustainable Development**, in Marhmat Abad district of County mentioned, Space Economics and Rural Development Journal , No 2, row 8, page 70-54 (In Persian).
- Morsel, Edris, 1385, **In West Azarbaijan Province Rural Urban Employment Survey inequality between 1345-1375**, Rural and Development Journal , No. 2,page 77-103 (In Persian).

- Saidi, A., 1377, **Sustainability and Rural Development Unsustainable**, Housing Foundation, years 2, no 34 (In Persian).
- Said P., 1388, **A New Management Role in Entrepreneurship and Job Creation in Rural**, Rahbord Yas, No. 19, pages 170-187 (In Persian).
- Spangenberg, J.H. (2005) , **Economic sustainability of the economy: concepts and indicators**, International journal of sustainable DEVELOPMENT, VOL. 8, NOS. 1/2, PP. 47-64.
- **Supplementary Planning Committee industries and Rural Development**, 1382, Rural Development
- **Statistical Center of Iran**, 1390. General Population and Housing Census (In Persian).
- **Statistical Center of Iran**, 1390, birth settlements (In Persian).
- Tabataii, S. A, 2003, **Sustainable City Pattern**, Master's Thesis Iran University of Science & Technology, p 140.
- Yazdanizangeneh, M - Khosrow-Pour B. – Ghanian M. , 1388, Entrepreneurship in Rural Tourism for Rural Development Strategy, Business and Society Journal , No. 109, pages 101-107 (In Persian).
- UNDP, €1994, **Sustainable Human Development and Agriculture**, New York, NY. USA
- Zomorodian, M. J – Abdullahi A., 1385, **Morphodynamics of river role in Diversifying the Rural Economy river**, Geographical Research , No. 55, pages 91-108 (In Persian).